

УДК 808.2

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА ЯК ЗАСНАВАЛЬНІК СТАРАБЕЛАРУСКАГА РЭДАГАВАННЯ

П. П. ЖАЎНЯРОВІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаюцца асаблівасці старабеларускага рэдагавання на прыкладзе рэдактарскай дзейнасці Францыска Скарыны ў перыяд 1517–1525 гг. Адзначаецца творчае засваенне беларускім першадрукаром напрацаваных за стагоддзі прыёмаў стварэння рукапіснай кнігі, якая была шырока распаўсюджана на беларускіх землях. Акцэнтуюцца ўвага на новых падыходах Ф. Скарыны ў афармленні тытульнага ліста, стварэнні прадмоў і пасляслоўяў, ва ўвядзенні ў друкаваную кнігу глосаў і элементаў анатацыі. Пераклад тэкстаў Святога Пісьма на старабеларускую мову і іх рэдактарская апрацоўка сталі абавязковымі ва ўмовах беларускага Рэнесансу. Выразнікам і дзейным прадстаўніком гэтай эпохі стаў Ф. Скарына. Набліжэнне кананічных тэкстаў да ўспрымання простага чалавека, які вучыўся на біблейскіх кнігах, – галоўная рэдактарская тактыка першадрукара пры агульнай стратэгіі выдавецкай дзейнасці «Богу ко чти и людям посполитым к доброму научению».

Ключавыя словы: гісторыя беларускага рэдагавання; Францыск Скарына; тытульны ліст; прадмова; пасляслоўе; анатацыя; глосы.

ФРАНЦИСК СКОРИНА КАК ОСНОВОПОЛОЖНИК СТАРОБЕЛОРУССКОГО РЕДАКТИРОВАНИЯ

П. П. ЖОЛНЕРОВИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются особенности старобелорусского редактирования на примере редакторской деятельности Франциска Скорины в период 1517–1525 гг. Отмечается творческое освоение белорусским первопечатником наработанных за столетия приемов создания рукописной книги, которая была широко распространена на белорусских землях. Акцентируется внимание на новых подходах Ф. Скорины в оформлении титульного листа, создании предисловий и послесловий, во введении в печатную книгу глосс и элементов аннотации. Перевод текстов Священного Писания на старобелорусский язык и их редакторская обработка стали обязательными в условиях белорусского Ренессанса. Выразителем и деятельным представителем этой эпохи был Ф. Скорина. Приближение канонических текстов к восприятию простого человека, который учился на библейских книгах, – главная редакторская тактика первопечатника при общей стратегии издательской деятельности «Богу ко чти и людям посполитым к доброму научению».

Ключевые слова: история белорусского редактирования; Франциск Скорина; титульный лист; предисловие; послесловие; аннотация; глоссы.

Образец цитирования:

Жаўняровіч П.П. Францыск Скарына як заснавальнік старабеларускага рэдагавання. *Журнал Белорусского государственного университета. Журналистика.* 2021;2: 66–71.

For citation:

Zhauniarovich PP. Francysk Skaryna as the founder of the Old Belarusian editing. *Journal of the Belarusian State University. Journalism.* 2021;2:66–71. Belarusian.

Автор:

Петр Петрович Жолнерович – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры медиалингвистики и редактирования факультета журналистики.

Author:

Piotr P. Zhauniarovich, PhD (philology), docent; associate professor at the department of media linguistics and editing, faculty of journalism.
zhaunier62@tut.by
<https://orcid.org/0000-0002-1522-1290>

FRANCYSK SKARYNA AS THE FOUNDER OF THE OLD BELARUSIAN EDITING

P. P. ZHAUNIAROVICH^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The features of Old Belarusian editing are discussed on the example of the editorial activity of Francysk Skaryna in the period of 1517–1525. It is noted that the Belarusian first printer originatively mastered the techniques of creating a hand-written book developed over the centuries, which was widely distributed in the Belarusian lands. Attention is focused on the new approaches of F. Skaryna in the design of the title page, the creation of forewords and afterwords, in the introduction to the printed book of glosses and annotation elements. The translation of the texts of Holy Writ into the Old Belarusian language and their editorial processing became obligatory in the conditions of the Belarusian Renaissance, the voice and acting representative of which was F. Skaryna. Approaching of canonical texts to the perception of the common man, who learned from the biblical books, is the main editorial tactic of the first printer in the overall strategy of publishing «To God for worship and common people to good learning».

Keywords: history of Belarusian editing; Francysk Skaryna; title page; foreword; afterword; annotation; glosses.

Уводзіны

Рэдагаванне можна разглядаць як сферу практычнай дзейнасці і як комплексную галіну навучальных ведаў, якая даследуе працэсы ператварэння прапанаванага для друку, агучвання, паказу, размяшчэння ў інтэрнэце аўтарскага матэрыялу ў канчатковы грамадскі інфармацыйна-духоўны прадукт, адпаведны ўсім усталяваным патрабаванням. З гэтай прычыны гісторыю беларускага рэдагавання варта разглядаць у двух аспектах:

- выкарыстанне метадык і прыёмаў на шляху тэксту ад рукапісу да абнародавання, ператварэння ў канчатковы прадукт;

- абагульненне метадык і прыёмаў у пэўную тэорыю.

Зразумела, што першы аспект закранае 500-гадовую гісторыю беларускага кнігадрукавання, а другі – толькі некалькі апошніх дзесяцігоддзяў, калі на Беларусі пачала складвацца навуковая школа рэдагавання.

Важным перыядам для беларускага рэдагавання сталі XVI–XVIII стст., калі на тэрыторыі тагачаснай Беларусі адбываліся вызначальныя грамадскія трансфармацыі, што істотна ўплывалі на стан кнігавыдавецкай справы – комплекснай дзейнасці, якая толькі фарміравалася ў асобную галіну вытворчасці. Гэты этап можна назваць *дажурналісцкім* (характарызуецца адсутнасцю перыядыч-

ных выданняў) і *старабеларускім* (першапачаткова ў палімоўным Вялікім Княстве Літоўскім для кнігадрукавання выкарыстоўвалася старабеларуская мова). Гісторыя беларускага рэдагавання з'яўляецца маладаследаванай галіной, і без звароту да яго пачатковых этапаў нельга па-сапраўднаму глыбока зразумець увесь шлях, пройдзены гэтым напрамкам чалавечай дзейнасці. Вучэбна-метадычныя матэрыялы В. І. Еўмянькова «Літаратурнае рэдагаванне і кнігавыданне на тэрыторыі Беларусі (XI – першая палова XVII стст.)» [1] апісваюць пэўныя аспекты разглядаемага перыяду, але патрабуюць далейшага ўдакладнення і канкрэтызацыі пры распрацоўцы тэмы артыкула. Акрамя таго, «развіццё новых тэхналогій выводзіць на рэфлексію пра такія важныя паняцці, як тэкст, выданне, аўтар, чытач і некаторыя сумежныя катэгорыі. Дзякуючы новым тэхналогіям па-новаму высвечваецца ўся перагiсторыя развіцця пісьмовай і кніжнай культуры»¹ [2, с. 7]. Гэтая думка Л. В. Зіміной стасуецца з агульнай тэндэнцыяй разгляду таго, як фіксуецца культурная памяць асобных народаў і ўсяго чалавецтва, што ў шырокім кантэксце гісторыі беларускага рэдагавання набывае асаблівую актуальнасць, бо не запоўненыя нацыянальнымі даследчыкамі культурныя лакуны спараджаюць уяўленне пра нераспрацаванасць канкрэтнай галіны ў дыяхраніі.

Выдавецкая стратэгія Францыска Скарыны

Выданне Францыскам Скарынам у 1517 г. першай друкаванай кнігі стала ключавым момантам у гісторыі не толькі беларускага кнігадрукавання, але і ўсёй беларускай філасофскай і эстэтычнай думкі. Не выклікае сумнення, што першадрукар і асветнік шырока выкарыстоўваў напрацаваныя

стагоддзямі сродкі і прыёмы стварэння рукапіснай кнігі. Ф. Скарына валодаў выдатнымі арганізатарскімі здольнасцямі, што дапамагала ў знаходжанні мецэнатаў, пошуку месца для друкарні і персаналу для працы ў ёй, выкананні маркетынговых і іншых функцый.

¹Тут і далей пераклад наш. – П. Ж.

Выдавецкая стратэгія Ф. Скарыны прасочваецца ўжо на тытульным лісце да ўсёй Бібліі: «Богу ко чти и людемъ посполитымъ к добромъ научению»² [3, с. 5]. Прыведзеныя словы паўтараюцца на тытульных лістах ва ўсіх 23 кнігах Старога Запавету, выдадзеных у 1517–1519 гг. у Празе.

Жаданне даць простама чалавеку асвету праз кнігі Святога Письма на роднай мове – выразны ўплыў рэфармацыйных ідэй, якія імкліва распаўсюджваліся ў Еўропе на пачатку XVI ст. Варта згадаць і пра магчымую сустрэчу Ф. Скарыны з Марцінам Лютэрам, дакладнага пацвярджэння якой на сёння не існуе, і пра цікавае супадзенне: 6 жніўня 1517 г. Ф. Скарына выдае Псалтыр, а кастрычнікам таго ж года датуецца абнародаванне 95 тэзісаў М. Лютэра. Да таго ж Чэхія мела сваю рэфармацыйную гісторыю, звязаную з дзейнасцю Яна Гуса і яго паслядоўнікаў. Няма сумнення, што ідэй Я. Гуса на час выдання Ф. Скарынам кніг не зніклі бяслед-

на, таму ён і абірае для друкавання кніг «вольную Прагу».

Асветніцкі напрамак, хоць і знітаваны ў XVI ст. з хрысціянскім веравучэннем, дамінуе ў прадмове да ўсёй Бібліі, калі першадрукар пералічвае асобныя навукі і тыя кнігі Бібліі, па якіх можна іх вывучаць, напрыклад: «Ты Научение седми наукъ вызволенныхъ достаточное. Хоцешели умети Граматику Или порускы говорачи Грамоту еже добре чести и мовити учить, знайдеши взуполной Бивлии Чалтыру чти ее» [3, с. 9]. Менавіта імкненне засяродзіцца на сямі вызваленых навук, без якіх, на думку Ф. Скарыны, немагчыма быць культурным чалавекам, а не на хрысціянскіх догматах становіцца магістральным кірункам пры рэалізацыі выдавецкай стратэгіі першадрукара. Паводле В. І. Еўмянькова, «выданні славутага палачаніна ніколі не выкарыстоўваліся ў богаслужбовай і літургічнай практыках» [1, с. 29], што яшчэ раз сведчыць на карысць яго рэнесансных ідэй.

Рэдактарскія тактыкі Францыска Скарыны

Найперш Ф. Скарына – рэдактар кніг, і яго вопыт актыўна выкарыстоўвалі паслядоўнікі, што прасочваецца ў выданнях Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Івана Фёдарова, Пятра Мсціслаўца, у кнігах з віленскай друкарні Мамонічаў, друкарняў у Езна, Лоску і інш. Таму зварот да выяўлення рэдактарскіх тактык Ф. Скарыны ўяўляецца абавязковым пры аналізе старабеларускага этапу рэдагавання.

1. *Тактыка ўласнага перакладу тэкстаў Святога Письма.* У. М. Свяжынскі сярод крыніц перакладу называе Біблію чэшскую, у Венецыі друкаваную (1506), асобныя кнігі царкоўнаславянскай Генадзіеўскай Бібліі (1499), лацінскі пераклад (вulgata) Ераніма Блажэннага і Нікала дэ Ліра, невядомы пераклад Бібліі на польскую мову [4, с. 494]. Праца над перакладам займала значны час – з 1512 па 1517 г., дакладных дат для кожнай кнігі не выяўлена.

2. *Тактыка выкарыстання мовы, набліжанай да мовы людзям паспалітага.* Даследаванне мовы скарынаўскіх выданняў вядзецца з сярэдзіны XIX ст., і навукоўцы называюць яе па-рознаму. Безумоўна, мова арыгінальных прадмоў і пасляслоўяў і перакладзенага тэксту нязначна адрозніваецца. Як адзначае І. У. Будзько, «беларускі першадрукар прапанаваў своеасаблівую моўную мадэль, абапіраючыся на кніжную традыцыю, закладзеную старажытнымі славянскімі асветнікамі, і на народную традыцыю, узорам якой для яго паслужыла перакладчыцкая дзейнасць чэшскіх рэфарматараў» [5, с. 144]. Прывядзем некалькі сказаў з прадмоў: «Людское Естество двоимъ закономъ бываетъ справовано отъ господъ бога. Тоестъ Прироженнымъ Аписанымъ» (Другазаконне) [3, с. 602]; «Некопай поддругомъ амы сам ввалишса в ню / Нестав Амане Мардохею шибени-

це сам повиснеш наней» (Кніга Эсфір) [6, с. 656]; «Сегодла слушне называется всей книзе Христосъ Женихъ Илюбий. Церковже свѣтая его Невеста Иприателка» (Кніга Песня песняў) [7, с. 424]; «Празники суть двоѣкие. Одны, што не имають своего отделеного дня восватцехъ, но рушаються водле бегу полноты марта месеца небеснаго, яко великдень или пасха...» (пасхалія ў выданні «Малая падарожная кніжка») [4, с. 180]. У чатырох прыкладах дакладна выяўляюцца рысы народнай мовы на ўсіх узроўнях.

Варта ўсё ж прызнаць, што мова выданняў Ф. Скарыны – пісьмовы варыянт старабеларускай мовы пачатку XVI ст., згадзіўшыся са сцвярджэннем А. А. Яскевіч, што «беларуская моўная сістэма валодае выдатнай унутранай жыццяздольнасцю, яна ніколі не падаўлялася, як памылкова мяркуюць, уплывам польскай, сербскай або расійскай моў, а, наадварот, паглынала гэты ўплыў, арганічна пераўтварала яго ў сабе» [8, с. 15]. Менавіта такое «пераўтварэнне» бачыцца і пры аналізе мовы выданняў Ф. Скарыны. Пакажам гэта толькі на адным прыкладзе. У Кнізе прытчаў Саламонавых знаходзім сказ: «Азь ўбо выглядоваль есми зокна дому моего скрозь :крату:, иузрель есми младенци, ивидехъ детища» [7, с. 314]. На палях пададзена глоса да слова *крату* (*решетку*). Ф. Скарына падае тлумачэнне запазычанага ў польскую і чэшскую мовы з нямецкай слова (*крата*) праз выкарыстанне зафіксаванага ў рукапісных перакладах на царкоўнаславянскую мову (*решетка*). Аднак у сучаснай беларускай мове множналікавы назоўнік *краты* – агульнаўжывальнае слова, якое фіксуецца ва ўсіх стылях літаратурнай мовы.

3. *Тактыка парадку друкавання, які не адпавядае кананічнай традыцыі і праваслаўнай, і каталіцкай*

² Тут і далей цытаты прыведзены з захаваннем асаблівасцей арыгінала. – П. Ж.

цэркваў. У прыватнасці, Ф. Скарына свядома выдае кнігі, найперш прызначаныя для асветы, а не для выкарыстання ў набажэнствах: Псалтыр, Кніга Іова, Кніга прытчаў Саламонава, Кніга прамудрасці Ісуса, сына Сірахава, Кніга Эклезіяста і г. д. У праваслаўнай кананічнай традыцыі прынята наступная паслядоўнасць: адразу пяцікніжжа Маісея (Кніга Быцця, Кніга Зыходу, Кніга Левіт, Кніга Лічаў, Другазаконне), потым Кніга Ісуса Навіна, Кніга Суддзяў і г. д. «Большасць праваслаўных святароў, арыентаваных на маскоўскую мітраполію, успрымала Скарынаву спадчыну як ерась» [1, с. 29]. Разам з іншымі тактыкамі рэдагавання (напрыклад, стварэнне прадмоў) незахаваў прынятай паслядоўнасці паслужыла таму, што кнігі Ф. Скарыны не прымаліся артадаксальным царкоўным прычтам, прадстаўнікі якога абвінавачвалі першадрукара менавіта ў лютэранскай ерасі.

4. *Тактыка афармлення тытульнага ліста.* Зразумела, што Ф. Скарына карыстаўся напрацаванымі за стагоддзі, у тым ліку і ў рукапісных кнігах, прыёмамі яго афармлення, але ўсе тытульныя лісты аўтарскія, маюць адметную структуру і адрозніваюцца адзін ад аднаго.

Абавязковыя элементы тытульнага ліста:

- ілюстрацыя (акрамя двух віленскіх выданняў) з дапамогай гравюры і подпісу да яе («Господь Бог глаголет Кмоисею ўхраму Свѣдениа» (Кніга Левіт) [3, с. 345]; «Самуиль Пророк Господень Помаза Давида Нацарство» (кнігі Царстваў) [6, с. 117]);
- назва кнігі («ПЕСНИ ЦАРЯ ДАВЫДА ЕЖЕ СЛОВУТЬ ПСАЛТЫРЬ» [4, с. 18]; «КНИГИ ИСУСА НАВИНА» [3, с. 733]; «КНИЖКА РЕКОМАІА ПЛАЧЬ ЕРЕМИЙНЪ ПОЧИНАЕТСЯ» [7, с. 673]; «КНИГА СВЕТОГО ИСОВА ПОЧИНАЕТСЯ» [6, с. 705]; «ПОЧИНАЕТСЯ КНИГА ДЕАНИА ИПОСЛАНИА АПОСТОЛЬСКАА ЗОВЕМАА АПОСТОЛЬ» [4, с. 181]);
- звесткі пра аўтара – выдаўца-перакладчыка-рэдактара («ЗУПОЛЪНЕ ВЫЛОЖЕНЫ НАРУСЬСКИЙ ЯЗЫКЪ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ ИЗСЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦКА» [6, с. 5]; «ЗБОЖИЮ ПОМОЧЬЮ СПРАВЪЛЕНА ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ СПОЛОЦЬКА» [4, с. 181]).

Факультатыўныя элементы тытульнага ліста:

- паўтор выдавецкай стратэгіі з разнастайнымі варыяцыямі («БОГЪ ВТРОИЦИ ЕДИНОМУ, ИПРЕЧИСТОЙ МАТЕРИ ЕГО КОЧТИ, ИЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ КНАУЦЕ» [3, с. 193]; «БОГЪ ВТРОИЦИ ЕДИНОМУ, ИПРЕЧИСТОЙ МАТЕРИ ЕГО КОЧТИ, ИЛЮДЕМ ВСИМЪ КНАУЦЕ» [3, с. 345]; «НАПРЕДЪ БОГЪ КОЧТИ, ИЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ КНАУЧЕНИЮ» [6, с. 601]; «Богу Вътроици единому Кочти Икославе / Матери его Пречистой Марии кпохвале / Всем Небесным силам, Исвятым его квеселію / Людем посполитым кдоброму наўчению» [6, с. 705]);
- звесткі пра мову выдання («ЗУПОЛЪНЕ ВЫЛОЖЕНЫ НАРУСЬСКИЙ ЯЗЫКЪ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ СПОЛОЦЬКА» [3, с. 193]);

- назва кнігі ў арыгінале на старажытнаўкраінскай мове, зрэдку і на іншых мовах («ЕЖЕ СЪЕВРЕИ НАЗЫВАЮТСЯ ШОФЪТИМЪ» [6, с. 5]; «КНИГИ ПЪАТЫИ МОІСЕУВЫ ЗОВЕМЫИ СЪЕВРЕИ ГЕЛЬГАДВОРИМЪ, ПОГРЕЧЕСКИЙ ДЕВТЕРОНОМОСЪ, ПОЛАТИНЕ СЕКУНДА ЛЕКСЪ, АПОРУСКИЙ ВТОРЫЙ ЗАКОНЪ» [3, с. 601]);

- некаторыя дадатковыя звесткі пра кнігу («ПОЧИНАЕТСЯ КНИГА СОРУӨЕ ЕЖЕ БЫЛА БАБА ІГОСЕГОВА СЪТЦА ЦАРЯ ДАВЫДОВА ЗНЕАЖЕ ИЗЫЖОША ВСИ ЦАРИ ІЮДИНЫ» [6, с. 101]) або пра мецэната («АТО СА СТАЛО НАКЛАДОМ БОГДАНА ГОНКОВА» [6, с. 705]). Прычым інфармацыя пра Багдана Онкава дадрукоўвалася на аркушы дадаткова, пра што сведчыць іншы колер і сціснуты (без прабелаў) запіс.

5. *Тактыка стварэння прадмовы да ўсёй Бібліі і да кожнай яе кнігі.* Усяго Ф. Скарына напісаў 50 прадмоў. Менавіта ў прадмовах, якія маюць назвы *Предъсловіе, Предословіе, Сказание, Предмова*, выяўляюцца філасофскія, асветніцкія, эстэтычныя погляды аўтара і змяшчаецца непасрэдны зварот да чытачоў з пэўным тлумачэннем рэдактарскай тактыкі. У прадмове «ВО ВСЮ БИВЛИЮ РУСКАГО ЯЗЫКА» Ф. Скарына адзначае: «Всей Книзе всее приложеное мудрости зачало иконец. <...> Ту наўчение седми наукъ вызволеныхъ достаточное» [3, с. 8–9]. Затым ён пералічвае назвы кніг, з дапамогай якіх можна вывучаць пэўныя навукі, а ў канцы прадмовы просіць: «Авчембыхъса омылих, разумнейшие по правте прошу вас» [3, с. 16]. Такім чынам першадрукар акрэслівае кола чытачоў: з аднаго боку, простыя людзі паспалітыя, якія толькі пачынаюць вучыцца, з другога – дасведчаныя ў веры і кананічных тэкстах багасловы. Наконт сцвярджэння, што «адрасат Скарынавых перакладаў – чалавек свецкі і адукаваны, які ўзброены не фанатычнай верай, а крытычным розумам, здольны да аналізу і супастаўлення» [1, с. 40], варта заўважыць: гэта не стасуецца з выдавецкай стратэгіяй беларускага першадрукара («Людемъ посполитымъ кдоброму наўчению»).

6. *Тактыка напісання пасляслоўяў (калафонаў) да кожнай кнігі.* У іх часткова паўтараецца інфармацыя з тытульнага ліста і дадаецца новая (назва кнігі, аўтар-выдавец, год і месца выдання): «Скончалася Фалтырь силъ Зъбожиею помощию Повѣлѣнием ипрацею Избранного Мужа Влѣкарскихъ наукахъ Доктора Франциска Скорина сына Сполоцька Устаромъ Месте Празскомъ. Лѣта по божьем нарожению Тысещного Платсотога исемогонадесеть, Месеца Августа дъна Шестаго» [4, с. 25].

7. *Тактыка выкарыстання анатацый.* Як сказана ў прадмове да ўсёй Бібліі, «СѸсихъ книгахъ всеа Библии подле малости розуму моего розделы вкратце положихъ» [3, с. 16]. А. Р. Хромчанка адзначае: «Структурныя элементы зачынаў, прадмоў да твора, якія па змесце і форме адпавядаюць сучаснай анатацыі, былі сфарміраваныя цягам існавання

рукапіснай кнігі, і ў выданнях Ф. Скарыны становяць сабой працяг гістарычнай традыцыі, засвоенай і перанятай кнігадрукаваннем» [9, с. 380]. Напрыклад, анатацыя главы 5 Другой кнігі Царстваў мае наступны выгляд: «Милосердие оучинилъ есть Царь Давыд Над Мифивозеѡмъ сыномъ Енаѡвымъ внуком Сауловым, Ѡнемже повѣделъ Дывыду Сиба рабъ его» [6, с. 277]. Анатацыя главы 2 Кнігі Даниіла Прарока выглядае так: «Навходносоръ Царь видель сонъ изапоманулъ его, И разгневавсѧ повелел погубити мудръцевъ. Даниилъ молисѧ господу исонъ обиави исповеда царю» [7, с. 708]. Паводле сучаснага стандарту, «анатацыя – кароткая характарыстыка дакумента з пункту гледжання яго прызначэння, зместу, віду, формы і і іншых асаблівасцей» [10, с. 132]. У анатацыю Ф. Скарына ўключае ў асноўным змест, іншыя яе складнікі ўтрымліваюцца ў прадмове і пасляслоўі да кнігі.

8. *Тактыка ўласнага мастацка-тэхнічнага афармлення (рэдагавання)*. Як заўважае Г. Я. Галенчанка, «шырыты, ілюстрацыйны і арнаментальны матэрыял пражскіх выданняў Ф. Скарыны не маюць прамых паралеляў з вядомымі на сучасны момант чэшскімі і іншымі інкунабуламі і палеатыпамі канца 15 – першых дзесяцігоддзяў 16 ст.» [11, с. 12]. Стварэнне гравюр, выразанне дошак для іх друкавання патрабавала працы кваліфікаваных спецыялістаў, а першадрукару, відаць, іх не ставала: у прыватнасці, на гравюры тытульнага ліста да Кнігі Руф няныцы трымаюць сярпы ў левай руцэ [6, с. 101].

9. *Тактыка ўвядзення для тлумачэння незразумелых слоў глосаў*. Яны сталі правобразам зносаў і спасылак у сучаснай друкаванай прадукцыі. «Агульная колькасць глосаў у выданнях Ф. Скарыны складае 156» [12, с. 85]. Ужо ў прадмове да першай выдадзенай кнігі (Псалтыр) аўтар адзначае: «Также положил есми на боцехъ некоторыи слова для людей простыхъ, не рушаючи самое Ѳалтыри ни в чем же, ѡко суть онагри, и геродеево жилище, и хлабие. И иные слова, которыи суть в Псалтыри неразумныи простымъ людем, найдуть их на боцехъ рускимъ

языком, что которое слово знаменуеть» [7, с. 12]. Графічна першадрукар афармляе глосы двукроп'ямі з двух бакоў як у тэксце, так і ў вынасцы: «Тогда взала есть Мариамъ Пророкина Сестра Ааронова :Тимпанъ: вруку свою» [3, с. 251] (гласа :Бубонъ:); «И купилъ есть гору Самарейскую ѡтСомера за два :таланты: серебра» [6, с. 447] (гласа :цетнери:).

Варта звярнуць увагу на той факт, што запісы падзяк мецэнату Багдану Онкаву ў пражскіх выданнях маюць сціслую ненапышлівую форму і сустракаюцца не на ўсіх асобніках накладу. Паводле Я. Л. Неміроўскага, запісы больш панегірычнага кшталту прысутнічаюць у сярэдзіне выдання «Апостал» (другой кнігі, надрукаванай у сталіцы Вялікага Княства Літоўскага): «Совершисѧ вѡмѡу почтивоѡго мѡжа Якуба Бабиѡа наистаршего бурмистра славного и великого мѡста Виленского» [4, с. 252]. Аналагічныя запісы ёсць і ў пасляслоўі: «Доконана ест сила книга зовемаѧ апостол... Придержаніи наласкавшего господарѧ Жикгымонѧ Касімировича, Короля полского И великого князѧ Литовскаго, И рускаго, И жомойтскаго И иных. Вославном мѡсте виленском выложена, и вытеснена» [4, с. 216]. У далейшым выдаўцы і рэдактары шырока карысталіся панегірыкамі, у тым ліку як пачатковымі складовымі часткамі выдадзеных кніг.

Ф. Скарыну можна лічыць першым рэдактарам зборніка твораў, да жанру якога набліжаецца выданне «Малая падарожная кніжка» (1522). Яе асаблівасцямі можна лічыць прызначанасць для практычнага ўжытку купцамі і іншымі служылымі людзьмі (а не толькі для навучання, штодзённых малітваў) і самастойнасць асобных частак, кожная з якіх мае сваю прадмову і пасляслоўе, а часам і пагінацыю. У зборнік Ф. Скарына ўключыў 21 твор, якія згадваюцца на пачатку кнігі. Такім чынам складальнік першым у беларускім рэдагаванні стварыў змест зборніка. Невялікага фармату, зручнае для карыстання ў дарозе, выданне «Малая падарожная кніжка» – узор уліку эрганамічнасці пры рэдактарскай падрыхтоўцы выдання.

Заклучэнне

Беларускае рэдагаванне пачатку XVI ст. у асобе Ф. Скарыны – асветніка і гуманіста, доктара лекарскіх навук – займела адукаванага і карпатлівага рэдактара, які стварыў асноўныя прыёмы працы з тэкстам, рэдактарскай падрыхтоўкі старабеларускага выдання да друку. Ён грунтоўна распрацаваў *даведачны апарат* кнігі, складнікі якога з'яўляюцца абавязковымі ў патрабаваннях да сучасных выдавецкіх стандартаў па рэдагаванні даведачнага апарату. У кнігах першадрукара ёсць ілюстраваны гравюрай *тытульны ліст* з назвай кнігі і ўказаннем аўтара – выдаўца-перакладчыка-рэдактара; звесткі *пра час і месца выдання* (Ф. Скарына змяшчае іх у калафонах). Імкненне наладзіць дыялог з чытачом прасочваецца ў *прадмовах* і *пасляслоўях*, якія

з'яўляюцца абавязковымі складнікамі Скарынавых кніг. Доктар лекарскіх навук з Полацка стварыў старабеларускую традыцыю друкаванай *анатацыі*, якая прысутнічае цалкам у раздзелах перакладзеных кніг Бібліі і ў выглядзе элементаў у прадмовах і пасляслоўях. Ф. Скарыну можна лічыць першым укладальнікам зборніка, які мае *змест*, а таксама прадмову і пасляслоўе да кожнага асобнага твора. Цяжка знайсці выданне другой паловы XVI – XVII стст., у якім бы так цэласна была распрацавана канцэпцыя кнігі і рэалізаваны выдавецкая стратэгія і рэдактарскія тактыкі. Урэшце Ф. Скарына – асоба беларускага Адраджэння XVI ст., без спадчыны якога нельга казаць пра сапраўдную культурную памяць беларускага народа.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Еўмянькоў ВІ. *Літаратурнае рэдагаванне і кнігавыданне на тэрыторыі Беларусі (XI – першая палова XVII стст.). Частка 1*. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова; 2012. 156 с.
2. Зими́на ЛВ. *Современные издательские стратегии: от традиционного книгоиздания до сетевых технологий культурной памяти*. Москва: Наука; 2004. 274 с.
3. Кузьмін СВ, рэдактар. *Біблія: факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517–1519 гадах. Том 1*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1990. 830 с.
4. Шамякін ІП, рэдактар. *Францыск Скарына і яго час*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1988. 608 с.
5. Будзько І. Лінгватэксталогія пражскіх выданняў Францыска Скарыны. У: Аўгуль ЛА, рэдактар. *Францыск Скарына: асоба, дзейнасць, спадчына*. Мінск: Беларуская навука; 2017. с. 121–145.
6. Кузьмін СВ, рэдактар. *Біблія: факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517–1519 гадах. Том 2*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1991. 807 с.
7. Кузьмін СВ, рэдактар. *Біблія: факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517–1519 гадах. Том 3*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1991. 782 с.
8. Яскевіч АА. *Старабеларускія граматыкі: да праблемы агульнафілалагічнай цэласнасці*. Мінск: Беларуская навука; 1996. 352 с.
9. Хромчанка А. Анатацыя як складовы элемент выдання. У: Самусевіч ВМ, рэдактар. *Журналістыка-2018: стан, праблемы і перспектывы. Матэрыялы 20-й Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі; 15–16 лістапада 2018 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: БДУ; 2018. с. 377–381.
10. Дзигіа АА, Калинин СЮ, составители. *Стандарты по издательскому делу*. Москва: Юристъ; 1998. 376 с.
11. Галенчанка ГЯ. Старадрукаваныя кірылічныя кнігі XVI–XVIII ст. У: Галенчанка ГЯ, складальнік. *Кніга Беларусі: 1517–1917*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1986. с. 10–22.
12. Жаўняровіч ПП. Глосы ў выданнях Францыска Скарыны як прыклад рэдактарскай апрацоўкі тэксту. У: Самусевіч ВМ, рэдактар. *Выдавецкая справа ў Рэспубліцы Беларусь: гісторыя, сучасны стан і перспектывы*. Мінск: Паліграфкамбінат імя Я. Коласа; 2019. с. 82–88.

References

1. Ewmjan'kow VI. *Litaraturnae rjedagavanne i knigavydanne na tjerytoryi Belarusi (XI – pershaja palova XVII stst.). Chastka 1* [Literary editing and book publishing on the territory of Belarus (11th – the first half of the 17th centuries). Part 1]. Mahiliou: Mogilev State A. Kuleshov University; 2012. 156 p. Belarusian.
2. Zimina LV. *Sovremennye izdatel'skie strategii: ot traditsionnogo knigoizdaniya do setevykh tekhnologii kul'turnoi pamyati* [Modern publishing strategies: from traditional book publishing to network technologies of cultural memory]. Moscow: Nauka; 2004. 274 p. Russian.
3. Kuz'min SV, editor. *Biblija: faksimil'nae wznawlenne Biblii, vydadzenaj Francyskam Skarynaju w 1517–1519 gadah. Tom 1* [The Bible: a facsimile recreation of the Bible published by F. Skaryna in 1517–1519. Volume 1]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1990. 830 p. Belarusian.
4. Shamjakin IP, editor. *Francysk Skaryna i jago chas* [Francysk Skaryna and his time]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1988. 608 p. Belarusian.
5. Budz'ko I. [Linguotextology of the Prague publications of Francysk Skaryna]. In: Awgul' LA, editor. *Francysk Skaryna: asoba, dzejnasc', spadchyna* [Francysk Skaryna: person, work, heritage]. Minsk: Belaruskaja navuka; 2017. p. 121–145. Belarusian.
6. Kuz'min SV, editor. *Biblija: faksimil'nae wznawlenne Biblii, vydadzenaj Francyskam Skarynaju w 1517–1519 gadah. Tom 2* [The Bible: a facsimile recreation of the Bible published by F. Skaryna in 1517–1519. Volume 2]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1991. 807 p. Belarusian.
7. Kuz'min SV, editor. *Biblija: faksimil'nae wznawlenne Biblii, vydadzenaj Francyskam Skarynaju w 1517–1519 gadah. Tom 3* [The Bible: a facsimile recreation of the Bible published by F. Skaryna in 1517–1519. Volume 3]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1991. 782 p. Belarusian.
8. Jaskevich AA. *Starabelaruskija gramatyki: da prablemy agul'nafilagichnaj cjelasnasci* [Old Belarusian grammars: to the problem of general philological integrity]. Minsk: Belaruskaja navuka; 1996. 352 p. Belarusian.
9. Hromchanka A. [Abstract as part of the publication]. In: Samusevich VM, editor. *Zhurnalistyka-2018: stan, prablemy i perspektyvy. Matjeryjaly 20-j Mizhnarodnaj navukova-praktychnaj kanferjencyi; 15–16 listapada 2018 g.; Minsk, Belarus'* [Journalism-2018: state, problems and prospects. Materials of the 20th International scientific and practical conference; 2018 November 15–16; Minsk, Belarus]. Minsk: Belarusian State University; 2018. p. 377–381. Belarusian.
10. Dzhigo AA, Kalinin SYu, compilers. *Standarty po izdatel'skomu delu* [Publishing standards]. Moscow: Yurist; 1998. 376 p. Russian.
11. Galenchanka GJa. [Ancient printed Cyrillic books of the 16th–18th centuries]. In: Galenchanka GJa, compiler. *Kniga Belarusi: 1517–1917* [The book of Belarus: 1517–1917]. Minsk: Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1986. p. 10–22. Belarusian.
12. Zhauniarovich PP. [Glosses in Francysk Skaryna publications as an example of text editing]. In: Samusevich VM, editor. *Vydaveckaja sprava w Rjespublicy Belarus': gistoryja, suchasny stan i perspektyvy* [Publishing in the Republic of Belarus: history, current state and prospects]. Minsk: Paligrafkambinat imja Ja. Kolasa; 2019. p. 82–88. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 08.06.2021.
Received by editorial board 08.06.2021.